

Maghreb w międzynarodowych stosunkach gospodarczych

Stanisław Musiał

Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni

Autor omawia zagadnienia związane z krajami Maghrebu rozumieniu węższym, obejmującym Algierię, Maroko i Tunezję. Celem publikacji jest określenie, czy te kraje – oprócz bliskości geograficznej, historycznej i kulturowej – łączą także cechy oraz miejsca ich gospodarek w międzynarodowych stosunkach gospodarczych.

W tym celu autor analizuje wiele wskaźników ekonomicznych tych państw, wskazuje na ich flagowe sektory w wymianie zagranicznej oraz atrakcyjność krajów Maghrebu jako partnerów gospodarczych.

Na koniec autor diagnozuje obecną sytuację i możliwości integracji gospodarczą Maghrebu.

Słowa kluczowe: Maghreb, międzynarodowe stosunki gospodarcze, wskaźniki ekonomiczne, integracja gospodarcza, inwestycje zagraniczne

Etymologicznie słowo „Maghreb” pochodzi od arabskiego *al Maghreb* i oznacza zachód, w przeciwieństwie do *Machrek* – wschód. Nazwy te wynikały w VII w. z centralnego położenia geograficznego kalifatu islamskiego względem obu tych regionów. W literaturze przedmiotu w sensie szerokim terminu tego używa się w odniesieniu do pięciu państw: Algierii, Maroka, Tunezji, Libii i Mauretanii. Państwa te w 1989 r. podpisały umowę powołującą Arabską Unię Maghrebu¹. Natomiast w sensie węższym pojęciem tym określa się tylko trzy pierwsze z wymienionych krajów. Nas interesować będzie drugie rozumienie tego pojęcia i będziemy próbowali określić, czy oprócz bliskości geograficznej, historycznej, kulturowej kraje te posiadają wspólne cechy sposobu gospodarowania i miejsca w międzynarodowych stosunkach gospodarczych.

Stanisław Musiał – doktor, Instytut Stosunków Międzynarodowych, Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych, Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni.

¹ Arabska Unia Maghrebu (Ittihad al-Maghrib al-Araby) – organizacja międzyrządowa powstała w 1989 r. Jej głównym celem statutowym jest przede wszystkim gospodarcza, w mniejszym zaś stopniu polityczna integracja jej członków – zob. *Traité de Marrakech*, <http://www.maghrebarabe.org/fr/marrakech.cfm> (data dostępu: 20.07.2014).

1. Charakterystyka PKB państw Maghrebu

Całkowity PKB trzech państw Maghrebu – 0,5% światowego PKB – ukazuje marginalne znaczenie tego regionu w globalnej gospodarce. Porównanie PKB krajów Maghrebu wskazuje, że prymat Algierii w potencjale geograficznym (2 381 tys. km², Maroko 446 tys. km², a Tunezja 162 tys. km²) i demograficznym (Algieria – 38 mln, Maroko – 32,6 mln, Tunezja – 10,8 mln mieszkańców) potwierdzony jest w dziedzinie wielkości gospodarki (odpowiednio Algieria – 215,7 mld USD, Maroko – 104,8 mld USD, Tunezja – 48,4 mld USD)². Jednak nie przekłada się to na PKB *per capita*, gdzie zdecydowanie prowadzi najmniejszy z trzech krajów – Tunezja (9,9 tys. USD, Algieria – 7,5 tys. USD, a Maroko – 5,5 tys. USD)³. Zróżnicowany jest też udział poszczególnych składników PKB. Wyróżnia się tu pod względem uprzemysłowienia Algieria (62,6%, Maroko – 31,7%, Tunezja – 30,4%)⁴. Wysoki udział przemysłu w PKB zawdzięcza ona głównie przemysłowi wydobywczemu i przetwórstwu petrochemicznemu. Z drugiej strony rzuca się w oczy mały udział usług w PKB tego kraju (28%). Z kolei procentowy udział sektora usług w PKB Tunezji i Maroka zbliżony jest do rozwiniętych państw europejskich (odpowiednio 75,1 i 61,0%)⁵. Zasadą tego jest bogata oferta usług turystycznych w tych krajach. Duży udział w PKB krajów Maghrebu zajmuje wymiana zewnętrzna. Przeważa w tym Tunezja – w eksporcie 49,2, w imporcie zaś 60,1% PKB. W przypadku Maroka liczby te wynoszą odpowiednio 35,4 i 48,5%, Algierii zaś – 33,3 i 28,7%⁶. Wzrost gospodarczy krajów Maghrebu jest na podobnym poziomie. Odbiega on dodatnio w porównaniu ze średnią światową (2,3%) i z krajami rozwiniętymi (1,3%), lecz ujemnie w porównaniu z krajami rozwijającymi się (5,1%)⁷.

2. Flagowe sektory produkcji i wymiany zewnętrznej

Podstawową cechą gospodarek państw Maghrebu jest mała dywersyfikacja sektorów ich gospodarek. Najbardziej dotyczy to Algierii, której gospodarka zależna jest przede wszystkim od węglowodorów. Stanowią one 37% PKB oraz 97% wartości eksportu⁸. Dużą wartością dla tej gospodarki są rozbudowana infrastruktura dla przesyłu tych bogactw oraz przewaga w nich właścicielskich udziałów państwa algierskiego.

² Zob. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (data dostępu: 20.07.2014); <http://www.worldbank.org/en/publication/global-wconome-prospects/regional-outlooks/mena> (data dostępu: 20.07.2014).

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ *Perspectives solides pour le monde en développement, mais des embûches à l'horizon*, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/ACCUEILEXTN/NEWSFRENCH/0,,contentMDK:23340645~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:1074931,00.html> (data dostępu: 20.07.2014).

⁸ Trésor Direction Générale, *Situation économique de l'Algérie: perspectives 2014*, <http://www.tresor.economie.gouv.fr/File/392408> (data dostępu: 20.07.2014).

Najważniejszą rolę wśród nich odgrywają rurociągi łączące złoża algierskie z północnym brzegiem Morza Śródziemnego, wśród nich zaś Medgaz – oddany do użytku w 2011 r., łączący bezpośrednio Algierię z hiszpańskim brzegiem. Inne rurociągi łączące z Europą to: Galsi – bezpośrednio dochodzący do północnych Włoch przez Sycylię; Pedro Duran Farell (GPDF) – przebiegający przez Maroko do Hiszpanii; Enrico Mattei (GEM) – najstarszy, z 1983 r., dochodzący do południowych Włoch przez Tunezję i Sycylię.

W ostatnich latach pojawiła się możliwość rozwinięcia drugiej algierskiej flagowej dziedziny gospodarczej, związanej z wydobywaniem i przerobem fosfatów. Zasoby tego minerału w Algierii ocenia się na 2,3 mld ton, produkcję zaś na 2 mln ton rocznie, co daje temu krajowi na razie 10. miejsce w świecie. Jednak planuje się, iż w 2020 r. produkcja ta osiągnie poziom 12–15 mln ton, co – przy obecnych rezerwach tego surowca – powinno uczynić ją drugim po węglowodorach źródłem dochodów państwa⁹. Podstawową przeszkodą w osiągnięciu tego celu są kłopoty związane z transportem surowca – zarówno krajowym, jak i na szlakach eksportowych¹⁰.

Fosfaty, które w Algierii uzupełniają wpływy państwa, dla Maroka i Tunezji mają znaczenie podstawowe. Maroko wraz z Saharą Zachodnią mają największe na świecie rezerwy fosfatu oceniane w pierwszym przypadku na 2,7 mld ton, a w drugim – na 3 mld ton. Maroko jest trzecim producentem świata tego minerału, lecz pierwszym eksporterem. Podobną pozycję surowiec ten zajmuje w gospodarce Tunezji. Występuje tu tylko różnica skali. Rezerwy fosfatów oceniane są tam na 0,9 mld ton, produkcja zaś stawia to państwo na piątym miejscu w rankingu światowym. Lepsze, bo czwarte miejsce, zajmuje Tunezja w eksporcie tego minerału¹¹.

Tak bogate złoża fosfatów w krajach Maghrebu są jednak coraz częściej traktowane jako materiał do przerobu technologicznego i wytwarzania produktów o większej wartości dodanej (często wartość takiego przerobionego materiału wzrasta dziesięciokrotnie, nie licząc stworzenia nowych miejsc pracy). Szczególną wartość tego minerału dostrzega się w wykorzystaniu go w przemyśle energetycznym z myślą o zapewnieniu własnego bezpieczeństwa energetycznego. Tak więc Tunezja planowała do 2015 r. wybudować elektrownię nuklearną, do której paliwo (uran) pochodziłoby z ekstrakcji fosfatu z własnych złóż, z zagłębia górniczego Gafsa. W tym celu kraj ten nawiązał współpracę z francuskim koncernem AREVA, który w ramach kontraktu

⁹ Zob. Y. Mérabet, *Les phosphates au Maghreb: enjeu politique, enjeu d'avenir*, <http://www.algerie-focus.com/blog/2009/04/les-phosphates-au-maghreb-enjeu-politique-enjeu-davenir/> (data dostępu: 20.07.2014).

¹⁰ Algieria otrzymuje zamówienia na 7–8 mln ton rocznie, lecz przeszkody związane z odległością, jak też koszty frachtu (Kanał Sueski) zmniejszają konkurencyjność jej fosfatów w porównaniu z produktami Egiptu i Jordanii, krajów traktowanych przez Algierię jako rywale (odpowiednio piąty i drugi eksporter w świecie). Ponadto w tych ostatnich krajach działają w tej branży mieszane spółki z importerami, co czyni obrót łatwiejszym – zob. E. Benouaret, *Ruée inédite vers le phosphate algérien: Ferphos sous pression*, <http://www.business-dz.com/m/article-96760146.html> (data dostępu: 20.07.2014).

¹¹ Zob. Y. Mérabet, op.cit.

ma dokonywać ekstrakcji uranu z fosfatu, wybudować elektrownię nuklearną oraz szkolić w tej dziedzinie inżynierów tunezyjskich. Podobnie Maroko negocjuje z rządem francuskim budowę trzech lub czterech elektrowni nuklearnych w zamian za duże ilości fosfatów marokańsko-saharyjskich i uranu z ich ekstrakcji. W podpisanym protokole przewidziano wykonywanie całego cyklu technologicznego łącznie ze wzbogacaniem uranu w Maroku. Uran pozyskiwany ma być także ze złóż innych minerałów występujących w tym państwie, jak złoto czy miedź. Wykorzystanie przez Maroko i Tunezję swego bogactwa naturalnego w ten sposób umożliwiłoby im niezależność energetyczną, dla Algierii zaś byłoby to zabezpieczenie na okres „po ropie”¹².

Tabela 1. Produkcja, eksport i import najważniejszych produktów dla gospodarki krajów Maghrebu w 2012 r.

Produkt	Algieria	Maroko	Tunezja
Gaz naturalny – produkcja w mld m ³	82,76	1,93	0,5
Gaz naturalny – eksport w mld m ³	52,02	0	0
Gaz naturalny – import w mld m ³	0	0,50	1,78
Ropa naftowa – produkcja w baryłkach/dzień	1 875 000	5 057	68 310
Ropa naftowa – eksport w baryłkach/dzień	1 097 000	0	77 980
Ropa naftowa – import w baryłkach/dzień	6 400	122 900	3 680
Fosfaty – produkcja w mln ton	2	26	8
Fosfaty – eksport w mln ton	1,5	11,0	2,5
Żywność – udział w eksporcie w %	0,42	17,0	8,0
Żywność – udział w imporcie w %	19,0	10,8	8,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>; <http://www.mincommerce.gov.dz/fichiers13/rapport%202012.comextfr.pdf> (data dostępu: 7.08.2014); https://www.tresor.economie.gouv.fr/8396_le-commerce-exterieur-marocain-en-2012 (data dostępu: 7.08.2014); http://www.commerce.gov.tn/Fr/balance-commerciale--2011-2013_11_200 (data dostępu: 7.08.2014).

Podobne nadzieje jak w przypadku fosfatów trzy państwa Maghrebu wiążą z odkryciem na ich terytoriach złóż gazu łupkowego. Są one jednymi z największych na świecie: w Algierii wynoszą (zależnie od źródeł danych)¹³ od 17 000 mld m³ do 27 000 mld m³, w Maroku¹⁴ – 23 500 mld m³ oraz w Tunezji¹⁵ – 5 000 mld m³.

¹² Zasoby uranu z fosforytów oceniane są 675 lat obecnego poziomu wydobycia, zaś z tradycyjnych złóż tylko na 85 lat. Jednak wzrastająca cena uranu (od 2001 do 2007 r. dziesięciokrotnie), a także koszty inwestycji wskazują, że energia nuklearna będzie tania, ale tylko dla krajów posiadających ten surowiec – ibidem.

¹³ G. Mouffok, *Gaz de schiste en Algérie, l'info et l'intox*, <http://mondafrique.com/lire/economie/2014/06/19/algerie-gaz-de-schiste-info-ou-intox> (data dostępu: 5.08.2014).

¹⁴ R. Ait el Haj, *Gaz de schiste. Le Maroc bon candidat*, <http://www.leconomiste.com/article/912113-gaz-de-schiste-le-maroc-bon-candidat> (data dostępu: 5.08.2014).

¹⁵ „La Tunisie dispose d'un stock considérable de gaz de schiste” *selon un responsable de l'ETAP*, http://www.huffpostmaghreb.com/2013/10/24/tunisie-gaz-de-schiste_n_4157780.html (data dostępu: 5.08.2014).

Zatem podstawowy filar gospodarki państw Maghrebu opiera się i opierać będzie na posiadanych surowcach. Ta obecnie mała dywersyfikacja sektorów gospodarki i ścisła specjalizacja w wymianie zewnętrznej czyni te kraje bardzo podatnymi na wahania cen światowych.

Szczególnie podatna na wahania *terms of trade* jest Algieria z racji 97% udziału węglowodorów w eksporcie. W mniejszym stopniu odnosi się to do Maroka i Tunezji, lecz wysoki udział w wymianie handlowej importu i niekorzystna struktura towarowa zarówno eksportu, jak i importu powodują ujemny bilans handlowy tych państw. W przypadku Maroka stopa pokrycia importu przez eksport w 2012 r. wyniosła 47,8%, natomiast deficyt handlowy 24,2% PKB¹⁶; w Tunezji było to odpowiednio 74,1 i 37,2%¹⁷. Tylko Algieria dzięki wysokim cenom ropy naftowej i gazu¹⁸ osiągnęła w 2012 r. nadwyżkę pierwszego i drugiego wskaźnika – odpowiednio 158% i 27 mld USD. W ostatnich latach ten trend udało się złagodzić tylko Algierii poprzez wysokie ceny ropy naftowej i gazu (lecz według prowizorycznych wyników w 2013 r. wystąpiła tendencja zniżkowa w obu przypadkach¹⁹).

3. Główni klienci i dostawcy państw Maghrebu

Słabo zdywersyfikowana struktura towarowa państw Maghrebu i przewaga w ofercie surowców i półproduktów o małej wartości dodanej oraz konieczność importu towarów wysoko przetworzonych powodują zewnętrzną zależność ekonomiczną od państw rozwiniętych, zwłaszcza państw Unii Europejskiej, które są głównymi partnerami krajów Maghrebu.

Władze państw Maghrebu dostrzegają ten problem i próbują zdywersyfikować strukturę zarówno towarową, jak i geograficzną swej wymiany zewnętrznej. Najbardziej widoczny efekt pod względem geograficznej dywersyfikacji w eksporcie uzyskała Algieria, której pierwszym klientem stały się w 2012 r. Stany Zjednoczone. Jednak miejsca tego Amerykanie nie utrzymali zbyt długo, gdyż – jak wskazują prowizoryczne wyniki za 2013 r. – spadli oni na piąte miejsce jako dostawcy (po Hiszpanii – 15,67%, Włoszech – 13,66%, Wielkiej Brytanii – 10,91% i Francji – 10,23%), a ich

¹⁶ *Commerce extérieur du Maroc*, s. 11.

¹⁷ Zob. *Tunisie-commerce extérieur: Hausse de 23,5% des exportations en janvier 2013*, <http://directinfo.webmanagercenter.com/2013/02/02/tunisie-commerce-exterieur-hausse-de-235-des-exportations-en-janvier-2013/>; *Tunisie-Commerce extérieur: Le taux de couverture fond à 71,2%*, <http://www.africanmanager.com/141913.html#> (data dostępu: 5.08.2014).

¹⁸ W 2009 r. import stanowił 36% PKB Algierii – A. Mebtoul, *Le Maghreb dans son environnement régional et international. La coopération Europe/Maghreb face aux mutations géostratégiques mondiales*, IFRI 2011, s. 12, <http://www.ifri.org/?page=detail-contribution&id=6554> (data dostępu: 5.06.2014).

¹⁹ Odpowiednio 127% i 11 mld USD – zob. *Statistiques du commerce extérieur de l'Algérie*, <http://mincommerce.gov.dz/fichiers13/rapport%202012.comextfr.pdf> (data dostępu: 10.09.2006); *L'excédent commercial de l'Algérie recule de près de 50% en 2013 (Douanes)*, <http://www.maghrebemergent.com/component/k2/item/34071-l-excedent-commercial-de-l-algerie-recule-de-pres-de-50-en-2013-douanes.html> (data dostępu: 5.08.2014).

udział w eksporcie Algierii obniżył się aż o 50%, do poziomu 8,09%²⁰. Stało się tak głównie na skutek zwiększenia udziału dostaw Algierii do krajów Unii Europejskiej do poziomu 65% eksportu ogółem²¹. Czwarte miejsce i stosunkowo niewielki udział Francji w eksporcie Algierii odbiega od sytuacji Maroka oraz Tunezji jako dostawców do tego kraju. W eksporcie tych ostatnich Francja nadal zajmuje pierwsze miejsce, z dużą przewagą nad Włochami i Hiszpanią. Ten wysoki udział Francji i, szerzej, Unii Europejskiej w eksporcie państw Maghrebu nie przekłada się na jego znaczenie w imporcie unijnym: udział Algierii wynosi 1,9% (11. miejsce), Maroka – 0,6%

Tabela 2. Główni klienci państw Maghrebu w 2012 r. (w %)

Państwa/organizacje	Algieria*	Maroko*	Tunezja**
USA	16,14	4,30	2,60
Włochy	15,77	3,70	18,80
Hiszpania	10,23	16,50	4,90
Francja	8,92	21,50	26,20
Wielka Brytania	5,32	3,00	3,30
Turcja	4,11	1,60	1,40
Niemcy	4,00	3,00	8,80
Brazylia	3,81	5,90	0,80
Chiny	3,64	1,30	0,20
Algieria		1,10	2,70
Maroko	1,42		1,20
Tunezja	0,80	1,20	
Unia Europejska	50,98	60,00	70,90
Arabska Unia Maghrebu	2,80	3,60	9,30

* 2012 r.; ** 2013 r.

Źródło: Centre National de l'Informatique et des Statistiques, *Statistiques du commerce extérieur de l'Algérie (Période: année 2012)*, <http://www.mincommerce.gov.dz/fichiers13/rapport%202012.comextfr.pdf> (data dostępu: 7.08.2014); Royaume du Maroc, Office des Changes, *Commerce extérieur du Maroc*, <http://www.oc.gov.ma/portal/sites/default/files/stat-echange-exterieur/Publications%20Statistiques/COMMERCE%20EXTERIEUR%20%C3%A9dition%20provisoire%202012.pdf> (data dostępu: 7.08.2014); Ministère du commerce et de l'Artisanat Tunisie, *Répartition géographique des exportations*, http://www.commerce.gov.tn/Fr/repartition-geographique-des-exportations-par-zone-libre-change-zle_11_273 (data dostępu: 7.08.2014); Ministère du commerce et de l'Artisanat Tunisie, *Répartition géographique des Importations*, http://www.commerce.gov.tn/Fr/repartition-geographique-des-importations-par-zone-libre-change-zle_11_205 (data dostępu: 5.08.2014).

²⁰ *L'excédent commercial de l'Algérie recule de près de 50% en 2013 (Douanes)*, <http://www.maghrebemergent.com/component/k2/item/34071-l-excedent-commercial-de-l-algerie-recule-de-pres-de-50-en-2013-douanes.html> (data dostępu: 8.08.2014); Centre National de l'Informatique et des Statistiques, *Les statistiques du commerce extérieur de l'Algérie pour l'année 2013*, http://www.douane.gov.dz/pdf/r_périodique/ANNEE%202013.pdf (data dostępu: 5.08.2014).

²¹ Zob. Centre National de l'Informatique et des Statistiques, op.cit.

(33. miejsce) i Tunezji – 0,6% (34. miejsce)²². Natomiast w imporcie samej Francji to odpowiednio poziom: 0,85%, 0,7% i 0,8%²³.

Tabela 3. Główni dostawcy państw Maghrebu w 2012 r. (w %)

Państwa/organizacje	Algieria*	Maroko**	Tunezja
Francja	12,83	12,40	19,70
Chiny	12,56	6,60	6,20
Włochy	9,29	4,90	14,40
Hiszpania	8,74	13,20	4,70
Niemcy	5,50	4,80	7,20
Turcja	3,81	2,50	3,30
USA	3,50	6,40	3,10
Algieria		2,50	4,60
Maroko	2,50		0,30
Tunezja	0,76***	0,30	
Unia Europejska	54,24	47,40	56,00
Arabska Unia Maghrebu	2,80	3,20	7,00

* 2012 r.; ** 2013 r.; *** 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Centre National de l'Informatique et des Statistiques, *Statistiques du commerce extérieur de l'Algérie (Période: année 2012)*, <http://www.mincommerce.gov.dz/fichiers13/rapport%202012.comextfr.pdf> (data dostępu: 5.08.2014); <http://www.oc.gov.ma/portal/sites/default/files/stat-echange-exterieur/Publications%20Statistiques/COMMERCE%20EXTERIEUR%20%C3%A9dition%20provisoire%202012.pdf> (data dostępu: 5.08.2014); http://www.commerce.gov.tn/Fr/repartition-geographique-des-exportations-par-zone-libre-change-zle_11_273 (data dostępu: 5.08.2014); Ministère du Commerce et de l'Artisanat Tunisie, http://www.commerce.gov.tn/Fr/repartition-geographique-des-importations-par-zone-libre-echange-zle_11_205 (data dostępu: 5.08.2014).

Najważniejszym dostawcą państw Maghrebu – podobnie jak klientem – jest Unia Europejska. Jej udział w imporcie krajów Maghrebu jest mniejszy niż w przypadku eksportu (z wyjątkiem Algierii), lecz i tak znaczący. Natomiast występują mniejsze udziały i większe zróżnicowanie państw dostawców. W 2013 r. nastąpiła zmiana lidera wśród nich w Algierii i Maroku. W tym pierwszym państwie Chiny zepchnęły na drugą pozycję Francję, podobnie Hiszpania wyprzedziła Francję w Maroku. Chociaż państwa unijne zdecydowanie dominują wśród dostawców krajów Maghrebu, to w eksporcie unijnym odgrywają one małą rolę. Najwyższe miejsce w tej kategorii

²² Dane za 2013 r. – zob. European Union, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113343.pdf (data dostępu: 30.09.2014); http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113421.pdf (data dostępu: 5.08.2014); http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122002.pdf (data dostępu: 5.08.2014).

²³ France Diplomatie – Ministère des Affaires étrangères et du Développement international, <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/algérie/la-france-et-l-algerie/> (data dostępu: 21.09.2014); <http://www.ambafrance-ma.org/Les-relations-economiques-franco> (data dostępu: 21.09.2014); <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/tunisie/la-france-et-la-tunisie/> (data dostępu: 21.09.2014).

– 20. – zajmuje Algieria z udziałem 1,3%, a na dalszych miejscach plasują się Maroko (miejsce 23. – 1,0%) i Tunezja (miejsce 30. – 0,6%)²⁴. Podobnie kraje te mają niewielki udział we francuskim eksporcie: Algieria 1,38%, Maroko 1,0% i Tunezja 0,9%²⁵.

4. Charakterystyka atrakcyjności państw Maghrebu jako partnerów gospodarczych

Słabe wyniki krajów Maghrebu w obrocie międzynarodowym wskazują na ich małą atrakcyjność jako partnerów gospodarczych. Jest to dla nich niebezpieczne w świecie globalizującej się gospodarki i otwarcia się ich rynków na mocy umów z Unią Europejską i Światową Organizacją Handlu. Wychodząc naprzeciw owemu niebezpieczeństwu, kraje te próbują reformować gospodarkę i posiłkują się klasycznymi makroekonomicznymi środkami jej pobudzenia poprzez liberalizację, prywatyzację, instrumenty finansowe czy fiskalne zapisane w Strukturalnych Programach Dostosowawczych (Programmes d'Adjustement Structurel, PAS), które każdy z krajów Maghrebu podpisał indywidualnie z Międzynarodowym Funduszem Walutowym (Maroko w 1983, Tunezja w 1986 i Algieria w 1994 r.). Na razie ograniczone efekty tych programów widoczne są we wskaźnikach infrastruktury prawnej i gospodarczo-społecznej ułatwiających działalność gospodarczą.

W powyższym zestawieniu najlepiej wypada Tunezja, zwłaszcza jeśli chodzi o handel transgraniczny (nawet wyżej niż Francja). Ogólna 51. pozycja tego państwa (na 189 uczestników rankingu) jest znacząco lepsza od miejsca Maroka (87. pozycja), a od Algierii (153. pozycja) dzieli go przepaść jakościowa.

Niesprzyjającą atmosferę dla biznesu budują w dużym stopniu nieprzejrzystość procedur w życiu publicznym i podatność kraju na praktyki korupcyjne. Według klasyfikacji Transparency International²⁶ za 2013 r. obejmującej 177 państw, kraje Maghrebu zajmują dalekie miejsca: Tunezja 77. (41 pkt w skali 0–100), Maroko 91. (37 pkt), Algieria 99. (33 pkt)²⁷. Te odległe miejsca w rankingu korupcji tłumaczą rolę, jaką odgrywa w gospodarce tych państw szara strefa. Trudno precyzyjnie określić jej skalę. Dane oficjalne są z natury rzeczy zaniżone. I tak, algierskie Ministerstwo Pracy i Zatrudnienia podaje, iż w 2010 r. strefa ta tworzyła 25% PKB i zatrudniała

²⁴ Dane za 2013 r. – zob. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113343.pdf (data dostępu: 21.09.2014); http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113421.pdf; http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_122002.pdf (data dostępu: 21.09.2014).

²⁵ France Diplomatie – Ministère des Affaires étrangères et du Développement international, op.cit.

²⁶ Transparency International jest założoną w 1993 r. organizacją pozarządową badającą stosowanie regulacji antykorupcyjnych, problematykę konfliktów interesów, dostępu do informacji. Ujawnia ona i zwalcza praktyki korupcyjne, głównie w życiu publicznym. Corocznie publikuje Indeks Percepcji Korupcji (Corruption Perceptions Index), w którym ludzie biznesu i analitycy z całego świata oceniają państwa w skali od 0 (najwyższy poziom korupcji) do 100 (największa przejrzystość), budując w ten sposób ranking państw według liczby uzyskanych przez nie punktów.

²⁷ *Corruption measurement tools*, <http://www.transparency.org/country> (data dostępu: 11.09.2014).

30% pracowników²⁸, natomiast Narodowy Instytut Statystyki (ONS) tego kraju podaje już liczbę 45,6% zatrudnionych nielegalnie²⁹. Przy czym według Generalnego Zjednoczenia Handlowców i Rzemieślników Algierskich (UGCAA) 80% transakcji handlowych jest niefakturowanych, a 70–80% spośród nich regulowane jest w gotówce³⁰. Podobnie szacują wielkość sfery nieformalnej w gospodarce władze Maroka i Tunezji. Najwyższy Komisariat ds. Planu pierwszego z tych państw szacuje udział tego sektora w PKB na 14,3% oraz 37,3% zatrudnienia poza rolnictwem³¹. Z kolei odpowiednie wartości w gospodarce Tunezji szacuje się na 38% i 53,5%³². Wydaje się, że oficjalne szacunki zaniżają skalę tego problemu w Maghrebie i można z dużą dozą prawdopodobieństwa określić wielkość szarej strefy w tym regionie na ponad 50%³³.

Tabela 4. Klasyfikacja państw Maghrebu i Francji pod względem ułatwień dla działalności gospodarczej w 2014 r. (sklasyfikowanych przez Bank Światowy 189 państw)

Dziedzina	Miejsce			
	Algieria	Maroko	Tunezja	Francja
Tworzenie przedsiębiorstwa	164	39	70	41
Pozwolenie na budowę	147	83	122	92
Doprowadzenie prądu	148	97	55	42
Transfer własności	176	156	72	149
Otrzymanie kredytu	130	109	109	55
Ochrona inwestorów	98	115	52	80
Płacenie podatków	174	78	60	52
Handel transgraniczny	133	37	31	36

²⁸ A. Mebtoul, *Le Maghreb face aux poids de la sphère informelle*, IFRI, décembre 2013, s. 12, http://www.ocppc.ma/sites/default/files/IFRI_mebtoul.pdf (data dostępu: 21.09.2014).

²⁹ B.-A. Chebira, *Place de l'économie informelle en Algérie et ses impacts sur le processus de développement*, s. 5, http://www.erudite.univ-paris-est.fr/evenements/colloques-et-conferences/atm-2013-communications-full-papers/?eID=dam_frontend_push&docID=25214 (data dostępu: 21.09.2014).

³⁰ A. Mebtoul, op.cit.

³¹ Ibidem, s. 15. Wcześniej, w 2004 r., szef tego Komisariatu, Ahmed Lahlimi, ocenił ten udział na 25% PKB i „blisko połowę” zatrudnionych – zob. *L'informel: un mal structurel*, <http://www.aujourd'hui.ma/maroc/economie/l-informel-un-mal-structurel-82980#.U6a0dPvwFjo> (data dostępu: 11.09.2014).

³² *Tunisie: Le secteur informel*, <https://www.tresor.economie.gouv.fr/File/374013>.

³³ Tak ocenia wielkość tego zjawiska w Maghrebie A. Mebtoul, *Bilan des économies maghrébines. Des contrastes extrêmes entre les pays du Maghreb*, <http://www.liberte-algerie.com/avis-d-expert/des-contrastes-extremes-entre-les-pays-du-maghreb-bilan-des-economies-magrebines-214347> (data dostępu: 21.09.2014). Tak wielką skalę nielegalnego obrotu gospodarczego wyjaśnia fakt, że – jak twierdzi rzecznik prasowy Algierskiego Stowarzyszenia do walki z Korupcją – algierski import z pierwszej dziesiątki najbardziej „przejrzystych” państw stanowi tylko 1% całości sprowadzanych przez Algierię towarów i usług – zob. *L'Algérie de Bouteflika parmi les pays les plus corrompus du monde*, <http://www.lematindz.net/news/13022-lalgerie-de-bouteflika-parmi-les-pays-les-plus-corrompus-du-monde.html> (data dostępu: 21.09.2014).

Tabela 4 – cd.

Dziedzina	Miejsce			
	Algieria	Maroko	Tunezja	Francja
Egzekucja kontraktów	129	83	78	7
Niewypłacalność procedura	60	69	39	46
Ogólnie miejsce	153	87	51	38

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://francais.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/algeria/> (data dostępu: 21.09.2014); <http://francais.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/morocco/> (data dostępu: 21.09.2014); <http://francais.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/tunisia/> (data dostępu: 21.09.2014); <http://francais.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/france/> (data dostępu: 21.09.2014).

Przyczyny tak dużego udziału nielegalnego obrotu w gospodarce państw Maghrebu to – oprócz znanych również w gospodarkach krajów rozwiniętych (niedostatek oficjalnych miejsc pracy, zbyt wysokie opodatkowanie) – także inne zjawiska, specyficzne dla tego regionu:

- nieukształtowany w pełni system rynkowy w gospodarce, a szczególnie w Algierii, gdzie pomimo „strukturalnej reformy dostosowawczej” z lat 1994–1998, wprowadzającej niektóre tylko mechanizmy gospodarki rynkowej, nadal decydującą rolę odgrywają odgórne dyrektywy państwowe;
- niedobór atrakcyjnych towarów na rynku, zwłaszcza zagranicznych;
- niska jakość towarów krajowych, ich słaba konkurencyjność w porównaniu z towarami sprowadzonymi w ramach stref wolnego handlu;
- łatwość (pomimo zamknięcia granicy lądowej między Algierią a Marokiem) nielegalnego handlu granicznego, zwłaszcza na obszarze Sahary.

Innym czynnikiem budującym otoczenie biznesowe jest jakość życia w danym państwie. Badająca ten problem ONZ w ramach Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDR) corocznie publikuje na podstawie analiz środowisk akademickich, rządowych oraz pozarządowych tzw. wskaźnik rozwoju społecznego, układając ranking państw według ich osiągnięć nie tylko gospodarczych, ale też w takich dziedzinach jak: średnia oczekiwana długość życia, analfabetyzm, poziom edukacji, ochrona zdrowia oraz ogólnie standard życia. W 2012 r. w rankingu tym, obejmującym 186 państw, kraje Maghrebu zajęły odległe miejsca: Tunezja – 90., Algieria – 93. i Maroko – 130.³⁴ Na infrastrukturę społeczną wpływającą korzystnie na klimat dla biznesu składa się także dostępność internetu. Tutaj także wyniki krajów Maghrebu odbiegają od standardów europejskich: Maroko – 55 użytkowników na 100 mieszkańców, Tunezja – 41, Algieria zaś tylko 15³⁵.

³⁴ *Human Development Report 2013*, s. 143, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14> (data dostępu: 21.08.2014).

³⁵ *Percentage of Individuals Using the Internet*, <http://www.itn.int/en/TTU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> (data dostępu: 11.09.2014).

Duże znaczenie dla klimatu biznesowego w danym kraju czy regionie ma istniejąca tam atmosfera polityczna. To kryterium także nie pomaga inwestowaniu w Państwach Maghrebu. Co prawda Algieria i Maroko, inaczej niż Tunezja, uniknęły radykalnych przemian w okresie Arabskiej Wiosny w latach 2010–2011, lecz i tak zachwiały zaufanie do swych – ogólnie niewielkich – rynków. Tę nieufność podtrzymuje wysoki wskaźnik bezrobocia wśród ludzi młodych, w wieku 15–24 lat: w Algierii – 28,4%, w Maroku – 18,6% i Tunezji – aż 42,3%. Stanowi to duży potencjał dla radykalizmu politycznego.

Ten niezbyt korzystny obraz wskaźników atrakcyjności gospodarczej państw Maghrebu uzupełnia kilka istotnych cech, które jednak czynią je atrakcyjnymi partnerami gospodarczymi. W przypadku Algierii wskazuje się na takie silne strony jej gospodarki jak³⁶:

- niskonakładowe koszty energetyczne (gaz, paliwa, elektryczność) – gaz przemysłowy 22 razy tańszy od średniej europejskiej, elektryczność sześć razy tańsza;
- wykwalifikowana i tania siła robocza (10 razy tańsza niż we Francji);
- bliskość Europy, co ułatwia delokalizację energochłonnej działalności przemysłowej;
- perspektywa korzystnych zmian ekonomicznych.

Z kolei Maroko zachęca inwestorów takimi pozytywnymi cechami swego rynku jak³⁷:

- korzystne uregulowania prawne i środki do dyspozycji inwestorów;
- stosunkowo niskie płace (SMIC 220 EUR);
- strategiczne położenie blisko Europy, co miałyby czynić z Maroka „platformę obrotową” łączącą Europę z Afryką, szczególnie subsaharyjską³⁸;
- duży wzrost gospodarczy.

Tunezja oprócz stosunkowo niskich płac, wykwalifikowanej siły roboczej i bliskości Europy – co proponują także Algieria i Maroko – buduje ponadto swą atrakcyjność dla inwestorów na takich cechach jak³⁹:

- wypłacalność kraju i gwarancja dostępu do międzynarodowych rynków kapitałowych;

³⁶ *Algérie: les investissements*, <https://www.tradesolutions.bnpparibas.com/fr/implanter/algerie/investir> (data dostępu: 21.09.2014).

³⁷ *Maroc: les investissements*, <https://www.tradesolutions.bnpparibas.com/fr/implanter/maroc/investir> (data dostępu: 20.08.2014).

³⁸ Zob. J.D. Merchet, *Le Maroc joue la carte de la mondialisation et mise sur le secteur privé. Le Royaume chérifien n'est pas encore un véritable pays émergent mais il en prend la voie, grâce à sa politique de spécialisation dans l'industrie et les services. Et une stabilité politique rare dans le monde arabe*, <http://www.lopinion.fr/14-octobre-2013/maroc-joue-carte-mondialisation-mise-secteur-privé-5064> (data dostępu: 20.08.2014).

³⁹ *Tunisie: les investissements*, <https://www.tradesolutions.bnpparibas.com/fr/implanter/maroc/investir> (data dostępu: 20.08.2014).

- rosnąca dywersyfikacja gospodarki, co zmniejsza jej podatność na koniunkturalne zawirowania;
- korzystny klimat dla tworzenia małych i średnich przedsiębiorstw (PME), czemu sprzyjać ma powstanie w 2006 r. Banku Finansowania Małych i Średnich Przedsiębiorstw (BFPME), finansującego projekty innowacyjne, oraz Tunezyjskiego Towarzystwa Gwarancyjnego (SOTUGAR).

5. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w krajach Maghrebu

Na ile wskazane powyżej zalety maghrebskich systemów gospodarczych przyciągają obcych inwestorów, wykazują dane statystyczne bezpośrednich inwestycji zagranicznych (ang. Foreign Direct Investment, FDI, fr. Investissements Directs Étrangers, IDE) w tych krajach.

W Algierii w latach 2010–2012 nastąpiło ogólne obniżenie IDE, szczególnie pochodzących z krajów europejskich, rekompensowane częściowo wzrostem inwestycji z Zatoki Perskiej. Jak się wydaje, ogólne obniżenie IDE w 2012 r. spowodowane było – oprócz obaw politycznych – reakcją na wprowadzenie reguły 41/51, która ogranicza do 49% udział inwestora zagranicznego, co zmusza go do poszukiwania – często na siłę – partnera lokalnego. W 2012 r. księgowy stan IDE w Algierii był niski i wynosił 23 mld USD, co stanowiło 11% PKB. Wśród inwestorów kolejność w tymże roku była następująca: Katar (23%), Hiszpania i Egipt (po 17%), Stany Zjednoczone (13%) oraz Francja (7%). Obecnie dziedziny przyciągające inwestorów to: przemysł (49%), budownictwo i roboty publiczne (15%) oraz turystyka (11%)⁴⁰.

Maroko sklasyfikowane zostało przez FDI Intelligence na drugim miejscu po RPA w tabeli gospodarczo najatrakcyjniejszych do inwestowania krajów afrykańskich. Brano przy tym pod uwagę jakość infrastruktury, potencjał gospodarczy i jakość środowiska biznesowego. W 2012 r. wartość IDE w tym kraju oszacowano na 48 mld USD, co stanowiło 49% PKB⁴¹. Przy czym 75% inwestycji pochodziło z Europy, w tym 43% z Francji. Inwestycje kierowane były głównie w takie branże jak: przemysł (52%), w tym szczególnie samochodowy (np. fabryka Renault-Nissan w Tangerze – 300 tys. samochodów rocznie) i aeronautyczny (współpraca z konstruktorami Airbusa, Boeinga, Bombardiera), nieruchomości (14%), energia i kopalnie (8%), w tym największa na świecie elektrownia słoneczna Ouarzazate⁴².

W Tunezji, po okresie recesji wywołanej światowym kryzysem gospodarczym i Arabską Wiosną, w 2012 r. inwestycje zagraniczne wzrosły o 79% w porównaniu z rokiem poprzednim i ich całkowita wartość księgowa wyniosła 34 mld USD, co

⁴⁰ *Algérie: les investissements...*

⁴¹ *Maroc: les investissements...*

⁴² *Investissements directs étrangers. Le Maroc a pu capter 120 projets en 2012*, http://www.lematin.ma/journal/2013/investissements-directs-etrangees_le-maroc-a-pu-capter-120-projets-en-2012/191697.html (data dostępu: 10.07.2014).

odpowiadało 74% PKB. Wśród inwestorów na pierwszym miejscu znalazł się Katar (31%), dalej Francja (15%), Austria (13%) i Włochy (9%). Najważniejszymi sektorami, do których kierowano IDE, były: energia (35%), telekomunikacja (30%), przemysł wytwórczy (21%) i sektor finansowy (9%)⁴³.

Z kolei inwestycje Algierii, Maroka i Tunezji w innych krajach są marginalne. Dowodzi to słabości gospodarek tych krajów w obliczu konieczności ich wchodzenia w obieg gospodarki światowej.

Rezultaty w przyciąganiu IDE przez kraje Maghrebu, nie wspominając o inwestowaniu przez nie za granicą, wydają się daleko niewystarczające. W 2012 r. wzrost inwestycji bezpośrednich w Algierii wyniósł 1484 mln USD, w Maroku 2836 mln USD, w Tunezji 1918 mln USD, co razem daje 6238 mln USD. Jest to zaledwie 0,21% światowego IDE w tymże roku, co w porównaniu z innymi gospodarkami wschodzącymi jest wskaźnikiem bardzo niskim⁴⁴. Ten niewystarczający wymiar IDE dla gospodarki państw Maghrebu jest widoczny, zwłaszcza gdy odniesiemy go do prawie dwukrotnie wyższej sumy pozyskanej przez nią z transferów pieniężnych imigrantów maghrebskich w Europie⁴⁵.

6. Maghreb a regionalizm gospodarczy

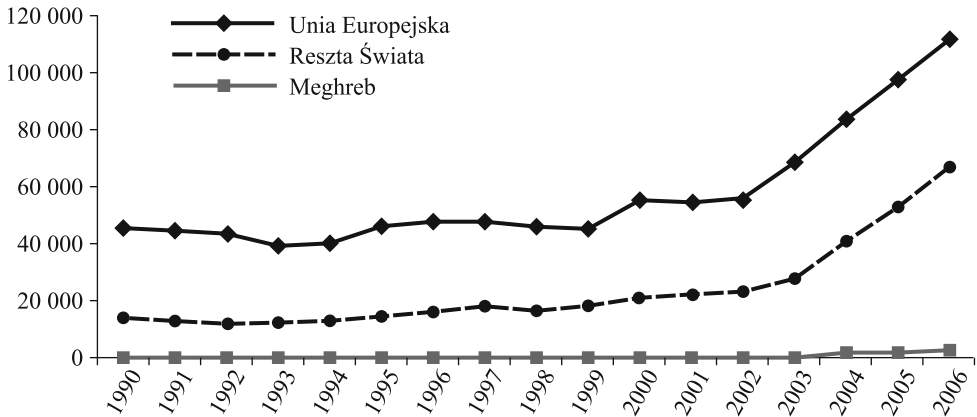
Państwa Maghrebu sprawiają wrażenie bardziej widzów procesów globalizacji niż ich uczestników. Co prawda w 1989 r. zrobiony został pierwszy krok w kierunku stworzenia organizacji regionalnej w postaci Arabskiej Unii Maghrebu (AUE), lecz na razie nie widać znaczących efektów jej działania. Potwierdzeniem tego jest niski poziom wzajemnej wymiany handlowej krajów Maghrebu, której wskaźnik – 1,3% – jest najniższy spośród regionów gospodarczych świata⁴⁶.

⁴³ *Tunisie: les investissements...*

⁴⁴ *Ibidem; Maroc: les investissements...; Algérie: les investissements...*; UNCTAD, *World Investment Report 2013. Global Value Chains. Investment and Trade for Development*, United Nations, New York – Geneva 2013, http://unctad.org/en/publicationslibrary/wir2013_en.pdf (data dostępu: 29.09.2014).

⁴⁵ Kwestia pozyskiwania dewiz z tego ostatniego źródła jest szczególną cechą gospodarki maghrebkiej i strategicznym źródłem dewiz dla tych krajów. Bardzo trudno jest ocenić dokładnie wielkość transferów pieniężnych imigrantów maghrebskich do krajów ich pochodzenia. Mają one w dużej części (ok. 50%) charakter nieformalny. Ta trudność oceny wielkości tych transferów dotyczy szczególnie imigrantów algierskich, odnoszących się nieufnie do instytucji finansowych państwa przodków. Opierając się na danych Francuskiej Agencji Rozwoju (L'Agence Française du Développement), możemy określić wielkość rocznych transferów następująco: Maroko – ok. 7 mld USD, Algieria – 2,2 mld USD, Tunezja – 2 mld USD – N. Bourenane, S. Bourjij, L. Lhériau, *Réduire les coûts des transferts d'argent des migrants et optimiser leur impact sur le développement: outils et produits financiers pour le Maghreb et la Zone franc. Rapport*, Paris, décembre 2011, s. 27, http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/ESF_BAD_DGT_AFD_2011_Transferts_argent_migrants_rapport_fr.pdf (data dostępu: 29.09.2014).

⁴⁶ Zob. F. Ghilès, *Le „non-Maghreb” coûte cher au Maghreb*, „Le Monde Diplomatique”, janvier 2010; Ministère de l'Économie et des Finances du Maroc, *Enjeux de l'intégration maghrébine. Le coût du non Maghreb*, s. 4, http://www.finances.gov.ma/depf/publications/en_catalogue/etudes/2008/integr_maghreb.pdf (data dostępu: 10.07.2014).

Wykres 1. Ewolucja wymiany handlowej między państwami Maghrebu na tle wymiany z Unią Europejską i resztą świata w mln USD

Źródło: Ministère de l'Économie et des Finances du Maroc, *Enjeux de l'intégration maghrébine. Le coût du non Maghreb*, s. 4, http://www.finances.gov.ma/depf/publications/en_catalogue/etudes/2008/integr_maghreb.pdf (data dostępu: 29.09.2014).

Składa się na to wiele przyczyn, które w skrócie można opisać następująco:

- brak korelacji polityki gospodarczej pomiędzy krajami Maghrebu. Każdy z nich przeszedł (w przypadku Maroka i Tunezji) lub przechodzi (w przypadku Algierii) podobną drogę – od dyryżyzmu państwowego do gospodarki rynkowej. Doprowadziła ona do umów stowarzyszeniowych z Unią Europejską, kolejno Tunezji w 1995, Maroka w 1996 (ponadto w 2008 r. Maroko podpisało umowę z Unią o „podwyższonym statusie”⁴⁷) i Algierii w 2002 r. Co prawda wszystkie trzy państwa są członkami Międzynarodowego Funduszu Walutowego (IMF), a Maroko i Tunezja także Światowej Organizacji Handlu (WTO), jednak nie doszło do skorelowania polityki gospodarczej i wspólnego występowania wobec państw trzecich;
- duży stopień podobieństwa oferty eksportowej Maroka i Tunezji, a w mniejszym stopniu dotyczący Algierii. Prowadzi to do konkurencji eksportowej pomiędzy nimi, na czym korzystają państwa trzecie, szczególnie Unia Europejska⁴⁸;

⁴⁷ Zob. *Document conjoint UE–Maroc sur le renforcement des relations bilatérales/Statut Avancé*, http://eeas.europa.eu/morocco/docs/document-conjoint_fr.pdf (data dostępu: 29.09.2014).

⁴⁸ Powoduje to, że np. 68% towarów eksportowanych przez Tunezję znajduje się w tej samej grupie preferencyjnej Unii Europejskiej – zob. Ministère de l'Économie et des Finances du Maroc, op.cit., s. 6.

Tabela 5. Wskaźnik podobieństwa towarów eksportowych Algierii, Maroka i Tunezji (w %)

	1996–2000	2000–2006
Maroko–Algieria	2,7	4,9
Maroko–Tunezja	78,6	71,2
Algieria–Tunezja	13,3	11,1

Źródło: Ministère de l'Économie et des Finances du Maroc, *Enjeux de l'intégration maghrébine. Le coût du non Maghreb*, s. 6, http://www.finances.gov.ma/depf/publications/en_catalogue/etudes/2008/integr_maghreb.pdf (data dostępu: 30.09.2014).

- brak wspólnych ram instytucjonalnych regulujących zasady konkurencyjności w ramach wewnętrznego handlu maghrebskiego, bariery taryfowe, niezajomość wzajemnych regulacji preferencyjnych w tym handlu, a także brak zasad przejrzystości transakcji handlowych;
- niedorozwój infrastruktury transportowej drogowej, a przede wszystkim morskiej, gdyż właśnie poprzez porty państwa Maghrebu eksportują i importują lwią część towarów (Algieria 95%)⁴⁹.

Jednak główne przyczyny tego stanu są natury politycznej. Chodzi o spór algiersko-marokański o Saharę Zachodnią i ogólnie o algiersko-marokańską rywalizację polityczną. W rezultacie obecnie granica lądowa między tymi państwami jest zamknięta, i to zarówno dla ludzi, jak i towarów, z wyjątkiem handlu nielegalnego⁵⁰. Jest to sytuacja absurda, gdyż co prawda gospodarki tych krajów są w dużym stopniu podobne, ale nawet w tych samych dziedzinach gospodarki – jak ukazuje przykład państw Unii Europejskiej, na który często wskazuje się w Maghrebie jako wzorzec do naśladowania – taka możliwość współpracy regionalnej istnieje. Świadomość tych możliwości widoczna jest w ukazywaniu potencjalnych dziedzin wspólnego działania.

Jako na laboratorium takiej współpracy wskazuje się sektor rolno-spożywczy, w którym Algieria jest dużym importerem, Maroko i Tunezja zaś są eksporterami. Przez długi czas restrykcyjna polityka europejska w ramach Wspólnego Rynku Rolnego (WRR) utrudniała krajom Maghrebu eksport produktów rolno-spożywczych do krajów stosujących tę politykę. Jednak liberalizacja handlu, zniesienie subwencji

⁴⁹ Zob. F.Z. Mohamed-Cherif, *Les liaisons maritimes de l'Algérie dans l'espace Euro-Méditerranée: réalités et perspectives*, „Territoire en mouvement. Revue de géographie et d'aménagement” 2012, nr 16, s. 86.

⁵⁰ Jest to wynik głównie braku mechanizmów rynkowych w gospodarce tych krajów. Szczególnie dotyczy to Algierii. Częściowy charakter „dostosowawczego programu strukturalnego 1994–1998” rozszerzył tylko sektor nieformalny w gospodarce tego kraju, a co za tym idzie – opłacalność masowej kontrabandy. Polityka ta doprowadziła do tego, iż na granicach wschodniej i zachodniej Algierii brakowało często paliwa, a także subwencjonowanych przez państwo produktów rolnych. Podobnie działo się na granicy południowej, gdzie kontrabandę, przede wszystkim paliw, papierosów i narkotyków, zmonopolizowała AQMI (Al-Qaida au Maghreb islamique).

państwowych dla eksportu tych towarów, pojawienie się dynamicznych prywatnych przedsiębiorców maghrebskich zmieniły sytuację. Dowodzi tego np. skokowy wzrost tunezyjskiego eksportu oleju z oliwek i współpraca w tym sektorze przedsiębiorstw tunezyjskich i hiszpańskich, czy też regeneracja opuszczonych upraw winorośli – nawet w Algierii – dzięki transferowi nowoczesnych technologii i kumulacji rynków zbytu. Szczególnie ważne jest dla krajów Maghrebu uniezależnienie się od importu zbóż, a do tego potrzebne są wspólne działania nakierowane na zmniejszenie podatności na warunki klimatyczne i w zakresie gospodarki wodnej. Rozwój współpracy w sektorze rolno-spożywczym jest o tyle korzystny dla tych państw, iż sektor ten jest pracochłonny i generuje wiele miejsc pracy, co w sytuacji dużego bezrobocia, zwłaszcza wśród młodych, nie jest bez znaczenia. Zresztą przykład państw rozwiniętych ukazuje, że nawet w tych samych dziedzinach produkcji możliwa jest integracja regionalna.

Innym przykładem niewykorzystanych możliwości jest współpraca w sektorze energetycznym. Jak się oblicza, państwa Maghrebu mogłyby zaoszczędzić prawie 25% produkcji elektryczności, gdyby zintegrowano jej systemy przesyłowe⁵¹. Cała energetyka mogłaby być czynnikiem integrującym region. Algieria jest trzecim, po Rosji i Norwegii, dostawcą gazu do Europy. Z kolei Maroko posiada połowę światowych rezerw fosfatów, lecz aby przetworzyć je na nawozy sztuczne, potrzebne są energia, siarka i amoniak, które to składniki posiada w nadmiarze i w konkurencyjnych cenach Algieria. Odbiorcami marokańskich fosfatów są m.in. Indie, Brazylia i Chiny. Gdyby jednak doszły do porozumienia algierski SONATRACH, przedsiębiorstwo państwowe, na którym opiera się narodowy przemysł naftowy, oraz marokański Królewski Urząd Fosfatów (OCP), to Maghreb stałby się najbardziej konkurencyjnym producentem nawozów na świecie. Trzeba by jeszcze dodać korzyści dla podwykonawców w regionie oraz pozyskanie inwestorów z całego świata⁵².

Powyższe i inne plany pozostają jednak w sferze spekulacji, gdyż brakuje woli politycznej dla ich zrealizowania. Światowe trendy gospodarcze wydają się omijać Maghreb. Kraje tego regionu nie występują wspólnie jako podmiot działań gospodarczych, nie wystąpiły razem z propozycjami wobec Unii Europejskiej dotyczącymi realizacji deklaracji barcelońskiej z 1995 r., czy też realizacji umowy z 2008 r. powołującej Unię na rzecz Regionu Morza Śródziemnego. Taki stan rzeczy powoduje, iż państwa Unii Europejskiej i innych organizacji występują wspólnie wobec poszczególnych krajów Maghrebu, wygrywając ich rywalizację i osiągając efekt synergii, czego nie uzyskują wspólnie Algieria, Maroko i Tunezja.

⁵¹ Zob. A. Mebtoul, *Le Maghreb dans son environnement régional et international. La coopération Europe/Maghreb face aux mutations géostratégiques mondiales*, s. 23, www.ifri.org/downloads/ocpmebtoul.pdf (data dostępu: 30.09.2014).

⁵² Ibidem. Pomysł ten jest tym bardziej realny, że po uruchomieniu gazociągu Medgaz, łączącego bezpośrednio Algierię z Hiszpanią, gazociąg Pedro Duran Farrell przebiegający przez Maroko pozostaje w dużym stopniu niewykorzystany.

The Maghreb in International Economic Relations

The author deals with the Maghreb countries in the narrower sense, including Algeria, Morocco and Tunisia. The aim of the research is to determine whether apart from geographical proximity as well as historical and cultural characteristics, these countries also share common characteristics with regard to economic management and their place in international economic relations.

For this purpose, the author analyses the main economic indicators of these countries, their flagship sectors of production and external exchange. The author also characterises the geographical structure of this exchange and the attractiveness of the Maghreb countries as economic partners.

Finally, the author diagnoses the situation and the possibility of economic integration of the Maghreb.

Keywords: Maghreb, international economic relations, economic indicators, economic integration, foreign investments